

Зеновій ФЕДУНКІВ, Лариса ПОЛІЩУК, Віталій НАГІРНИЙ

ГОРОДИЩЕ КНЯЖОЇ ДОБИ ЧЕРНЕЛИЦЯ ІV: РЕЗУЛЬТАТИ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На відстані трьох кілометрів на північний схід від селища Чернелиця Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. в урочищі Городище (інша назва – Перекопи) на високому березі ріки, обмеженому схилами Дністровського каньйону й укосами яру, існує майданчик зі складною системою оборонних укріплень – валів, ровів, терас, укосів, схилів. Давнє городище, згідно з “Постановою Кабінету міністрів України від 3 вересня 2009 р.”, внесене до “Реєстру пам’яток археології національного значення” під назвою Чернелиця ІV (охоронний № 090009-Н)¹. У народній пам’яті утвердилося переконання, що саме це місце було первісним осередком сучасного населеного пункту².

Жодне з писемних джерел, таких як літописи чи актові документи, не подає навіть уривчастих даних про згадане городище. Повністю обходить його мовчанкою і таке цінне й докладне джерело до історії галицько-волинських земель, як Галицько-Волинський літопис³. Небагато інформації пропонує й історична література. Праці, в яких згадується городище в Чернелиці, можна перелічити на пальцях однієї руки. Здається, вперше його пригадано в одному з путівників, виданому 1969 р.⁴, згодом про нього коротко згадав Клим Трачук, представник української еміграції в Канаді, що народився і виріс у Чернелиці. У його популярному нарисі про Чернелицю знаходимо коротенький опис городища: “При вході з Залісся до лісу, по правому боці є чотирикутна площа величиною 100x100 м, обведена валом. Сама площа рівна, децю поросла кущами. Її використовували під сінокіс. Вал поріс грубими черешнями і ліщиною”⁵. Згідно з версією того ж автора, за княжих часів тут

¹ Про занесення пам’яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам’яток України станом на 27 березня 2007 р. // Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761. Електронний ресурс: <http://www.uazakon.com/document/spart20/inx20404.htm> [режим доступу: 15.11.2013].

² *Смеречанський Р., Каглян О., Никифорок В.* Городенківщина стежка-

ми століть. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 35–36; *Nagirnyj W.* Dawnoruski grod w Czernelicy // *Kurier Galicyjski.* – 2013. – Nr 21(139). – S. 17.

³ Див.: *Ипатьевская летопись* // Полное собрание русских летописей. – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – Стб. 715–938.

⁴ Радянське Прикарпаття. Довідник-путівник. – Ужгород, 1969. – С. 184.

⁵ *Трачук К.* Містечко мое Чернелиця // *Городенщина. Історично-мемуарний збірник.* – Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. – С. 471.

існувала укріплена боярська садиба і невелике село, в якому проживали піддані боярина⁶. Не вийшли за межі такої лаконічної характеристики й сучасні автори – видавці дослідження про старожитності Городенківщини⁷ і популярної праці “Чернелиця – містечко на Дністром”⁸. Єдиним, хто приділив більше уваги городищу, є івано-франківський археолог Богдан Томенчук. У 1987 р. він провів перші розвідкові дослідження на об’єкті, описані в неопублікованому звіті та рукописі короткої статті до “Зводу пам’яток...”⁹. На його думку, початки городища необхідно датувати не пізніше як XI–XII ст., про що свідчать віднайдені в поселенні фрагменти давньоруської кераміки. Автор припустив також, що воно могло виникнути на місці ранішого, дослов’янського поселення¹⁰. Погоджуючись загалом з такою тезою та віддаючи належне зусиллям і заслугам Б. Томенчука, варто відзначити, що описані особливості городища і, насамперед, розміри не зовсім відповідають реаліям і вимагають коригування та уточнення. Перед тим, однак, як перейти до докладного опису городища, його розмірів і розташування, спробуємо висловити свої міркування щодо часу існування поселення.

Шукаючи відповіді на поставлене питання, мусимо відверто визнати, що з огляду на відсутність писемних даних і археологічних матеріалів, проблему датування появи городища ми змушені залишити відкритою. З’ясувати її можуть тільки археологічні дослідження. Успішнішою може бути спроба віднайдення відповіді на питання, коли городище втратило оборонну функцію і коли поселення перенесено далі від Дністра і придністровського тракту, на місце сучасного смт. Чернелиця.

Звернемося до документів XV ст. Вперше поселення на території сучасного смт. Чернелиця згадане під 1440 р. 7 березня цього року польський король Владислав III Варненчик підписав у Кракові документ, у якому обіцяв червоногородському старості Теодорикові Бучацькому гербу Абданк місцевість “Czelenycze” разом з іншими 16 селами на Покутті і Західному Поділлі¹¹.

⁶ Трачук К. Містечко моє Чернелиця...

⁷ Смеречанський Р., Каглян О., Никифоровук В. Городенківщина... – С. 35.

⁸ Випасняк І. П., Яценюк Я. М. Чернелиця – містечко над Дністром (Короткий історичний нарис). – Чернівці, 2007. – С. 10.

⁹ Томенчук Б. Звіт за 1987 р. // Архів Інституту археології НАН України; Його ж. Городище Чернелиця IV. Стаття до “Зводу пам’яток історії та культури Івано-Франківської області”. Рукопис // Архів НРВ “Звід пам’яток...”. – Папка “Городенківський район”.

¹⁰ У найновішому дослідженні Б. Томенчук датував появу городища в Чернелиці добою раннього заліза. Що стосується слов’янського періоду, то, на його думку, городище існувало від середини X до середини або другої половини XIII ст.

Івано-франківський археолог не подав жодних аргументів на користь такого датування й обмежився тільки короткою згадкою про Чернелицю: Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976–2006 рр. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 488–489.

¹¹ Zbiór dokumentów małopolskich. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975. – Т. 8: Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442 / Wydali I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. – S. 78. – Nr 2252. Див. також: Сиреджук П. З історії заселення Городенківщини // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – Івано-Франківськ, 1994–1995. – № 7–8. – С. 49.



Городище Чернелиця IV. Ситуаційна схема

Розташування "Czelenycze" серед інших покутських поселень, пізніше неодноразово згаданих як володіння Буцацьких, дає підстави вважати, що йдеться саме про майбутню Чернелицю. У наступні роки нове поселення в Чернелиці під назвами "Czerlenycza", "Magna Czerlenycza", "Czerlenica", "Czerlyenycza", "Czerlienycza", "Czarlencze" неодноразово фігурує в актах Галицького земського суду (1454, 1461, 1463, 1465, 1467, 1469, 1493)¹². Отже, в середині XV ст. центр поселення знаходився уже на території теперішнього селища, названого "Magna Czerlenycza" (Велика Черлениця)¹³. Чи поселення на городищі ще існувало – ствердити складно. Можливо, воно згадане під 1493 р. у судовій справі між Яном Монастириським (Язловецьким) і Анною, дідишкою Чишок, під назвою "Czerlenycza gnyla"¹⁴. Незалежно від цього, можна твердити, що не пізніше середини XV ст. адміністративний центр поселення перенесено на територію сучасного селища Чернелиця, а давнє городище остаточно втратило адміністративне і мілітарне значення.

Яким же було городище Чернелиця (Черлениця)? Для відтворення його розмірів і розташування на місцевості в нашому розпорядженні є тільки матеріали, що їх опублікував Б. Томенчук, і результати топографічного обстеження й обмірів, які провели учасники українсько-польської експедиції у 2012–2013 рр.

Звернемося насамперед до даних Б. Томенчука. Він писав: "Складається городище з трьох майданчиків, укріплених високими валами та ровами з напільного, південно-західного боку. Перший майданчик 12x75 м

¹² Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej (далі – AGZ). – Lwów, 1887. – Т. 12. – S. 270, 283, 316, 327; Ibidem. – Lwów, 1889. – Т. 14. – S. 426; Ibidem. – Lwów, 1906. – Т. 19. – S. 225, 229, 263.

¹³ Ширше про це див.: *Nagirnyj W. Czernelica czy Czerlenica – jaką była pierwotna nazwa pokuckiego miasteczka?* // *Kurier Galicyjski*. – 2013. – Nr 22(140).

¹⁴ AGZ. – Т. 19. – S. 229.

укріплений валом шириною до 12 м і висотою 2–2,5 м. Його основою є щільний шар глини з дрібноколотим білим камінням. Рів шириною 6 м і глибиною 2,5 м. У середній частині валу розкопано залишки в'їзду шириною 1,5 м. Культурний шар товщиною 10–15 см. Простежуються дві западини від давніх жител. Виявлено фрагменти кераміки 12–13 ст. на східному схилі, біля валу знайдено скарб срібних прикрас XII–XIII ст., який складався з 19 предметів: 3 браслети, 2 кулони, 11 сережок київського типу з трьома намистинами, 3 скроневи х кільця¹⁵.

Другий майданчик площею 140x180 м обмежений оборонною лінією з двох валів з ровами. Ширина внутрішнього валу 16 м, висота – 2,5–3 м. Він насипаний з шару глини з мілко колотим камінням. В засипі виявлено фрагменти кераміки ранньозалізного часу. Ширина рову валу 7 м, глибина – 2 м. За ровом починається другий, зовнішній вал шириною 5 м і висотою 1–1,5 м. Вал насипаний з чорного ґрунту. В насипі виявлені фрагменти кераміки ранньозалізного часу та трипілля. В його основі – тонкий шар колотого каміння. Тут же виявлено сліди житла ранньозалізного часу. Зовні прокладено рів шириною 4,5 м і глибиною 1 м. Культурний шар другого майданчика товщиною 10–15 см. В шурфах знайдено фрагменти кераміки фракійського гальштату. В східній частині майданчика простежуються сліди укріплень типу ескарпів.

Третій майданчик площею 180x140 м з напільного боку обмежений високим валом шириною до 10 м і висотою до 2,5 м. Його розріз показав, що в середній частині, біля в'їзду, він насипаний з жовтої щільної глини. В інших місцях має основу з дрібно колотого каміння. Ширина рову цього валу становила 3 м, глибина – 0,5–1 м. Із східного боку є сліди укріплень – ескарпів. Культурний шар 10–15 см. В північно-західному куті майданчика простежується невелике штучне підвищення 20 x 10 м.

На захід від городища знаходиться невелике поселення (Іга). Культурний шар товщиною 10–15 см. На ріллі зібрана кераміка фракійського гальштату¹⁶.

У липні 2012 р. члени українсько-польської експедиції Зеновій Федунків, Лариса Поліщук, Віталій Нагірний, Христина Василів й Оксана Дуфенюк обстежили городище, провели напівінструментальну зйомку території й графічну та документальну фотофіксацію. У серпні того ж року З. Федунків, Х. Василів і О. Дуфенюк та у квітні 2013 р. З. Федунків і Л. Поліщук виконали додаткові обміри для уточнення планувальної структури. За їх результатами укладено схему плану укріплень городища на топографічній підоснові (М 1:5000), виконаний у 2011 р. в ДП “Карпатське підприємство геодезії, картографії та кадастру”. При інвентаризації виявлено ряд неточностей у фіксуваннях розпланування в матеріалах Б. Томенчука.

Під час обстежень 2012–2013 рр. проаналізовано оборонну систему городища і встановлено наступне: майданчик городища в урочищі Перекопи утворений з півночі та сходу стрімким схилом Дністровського каньйону, від

¹⁵ Скарб зберігається в Івано-Франківському краєзнавчому музеї. Опис див.: Палійчук Н. Срібний скарб з Чернелиці // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – 2004. – Т. 11–12. –

С. 60–62.

¹⁶ Томенчук Б. Звіт...; Його ж. Городище Чернелиця IV (збережено правопис оригіналу).

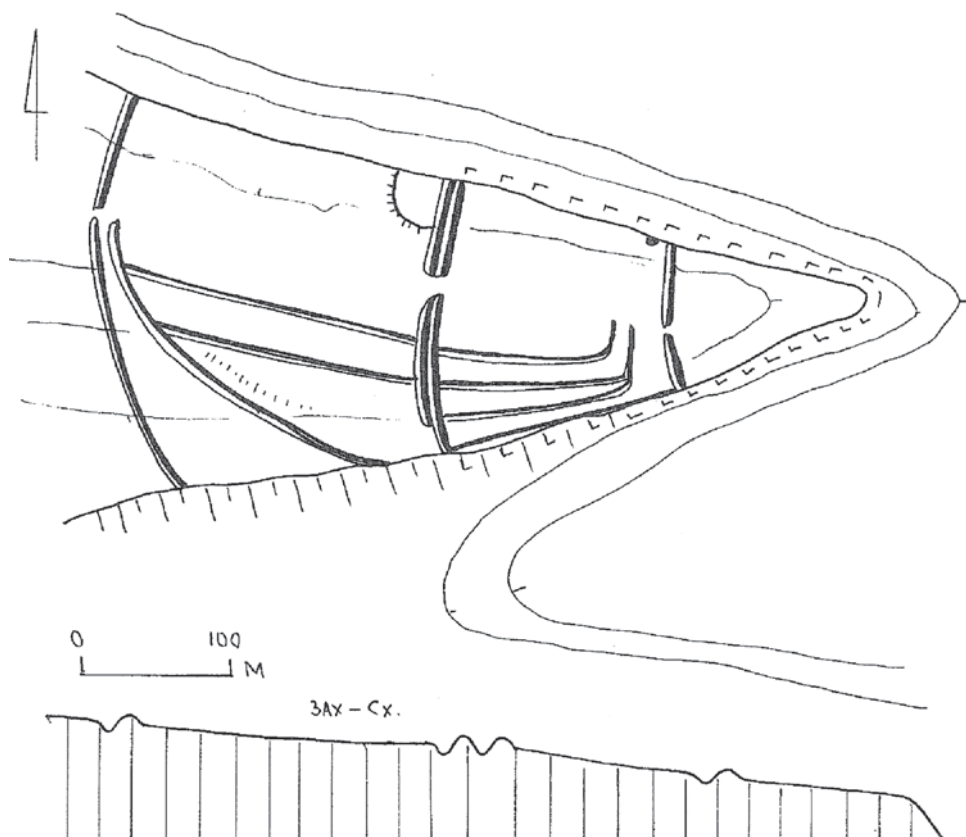


Схема планувальної структури та розрізу по території городища за Б. Томенчуком (1987)

півдня – пологим схилом яру з глибоким тальвегом, від заходу – рівниною, яку, очевидно, крім валів і ескарпів, захищала складна система дерев'яно-земляних укріплень. Відстань до майданчика городища від р. Дністер по водорозділу близько 0,6 км (див. іл. 4); на час обстеження майданчик повністю заліснений. З напільної західної сторони збереглося чотири вали з ровами, три майданчики між ними, фрагменти невисоких поздовжніх валів і терас із залишками ескарпування на південних схилах другого і третього майданчиків. У східній крайній мисовій частині городища в роки Першої світової війни для обстрілу басейну Дністра побудовано бетонний дот.

Майданчик № I (східний). Найменший за площею, у плані трикутний. Займає терен на стрілці мису з незначним нахилом у східному напрямку, з двох сторін обмежений стрімкими схилами Дністровського каньйону. Валів вздовж схилів не зафіксовано. Як правило, такі вали мали незначні розміри й могли зникнути зі зсувами схилів. Від напілья територія захищена валом № 1. Наявність рову перед валом з напільної сторони свідчить, що майданчик був дитинцем. В'їзд на нього розташовувався у північній частині валу.

Майданчик помережений окопами криволінійного профілю часів Першої світової війни, які тягнуться від доту в напільну сторону. Загальна довжина окопів 27 м. З напільного боку від заходу й півдня збереглися заглиблення землянок, з'єднаних з дотом окопами. На крайньому східному пункті є збудований з тесаного каменю і залізобетону прямокутний дот з одним горизонтально видовженим отвором (щілиною) з широко розведеними щоками і вузьким вхідним отвором з напільного боку. Розміри доту: довжина – 2,86 м, ширина – 2,4 м, висота – 1,5 м. Від осі проїзду у першому валі до доту – 113 м (азимут 63°).

Майданчик № II. Середній за площею на городищі, трапецієподібний у плані, північна частина майже рівна, південна має нахил до південного сходу. Від півночі територію обмежує Дністровський каньйон, від південного сходу – схил яру. Від мису територія захищена валом 1 і ровом, з напільня – спареними валами 2 і 3 з ровами. В'їзд на майданчик розташовувався ближче до північного краю. Станом на 2012–2013 рр. збереглися перпендикулярні до другого і третього валів три тераси з фрагментами невисоких валів (0,3–0,5 м). Оборонних укріплень по північному і південному краях майданчика не зафіксовано.

Майданчик № III. Найбільший за площею на городищі, складний у плані. Північна частина рівна, південна має нахил до південного сходу. Від півночі він обмежений Дністровським каньйоном, від південного сходу – пологим схилом яру, від мису прикритий валами 2 і 3, а з напільня – наймасивнішим і найдовшим увігнуто-опуклим валом. За Б. Томенчуком, південну частину городища перпендикулярно до четвертого, другого і третього валів прикривали три невисокі вали¹⁷. На 2012–2013 рр. збереглися лише окремі їх фрагменти. Укріплень по північному і південному краях майданчика не зафіксовано. В'їзд розташовувався у північній частині валу. У північно-східному куті, де Б. Томенчук впритул до рову третього валу зафіксував земляне підвищення, вірогідно, була спостережно-оглядова вежа.

Вал і рів № 1. Розташований між першим і другим майданчиками разом з ровом перед ним був основним укріпленням дитинця. Північна його частина проходить рівниною, південна – схилом, розміри: довжина – близько 120 м, висота – від дна рову близько 5 м, ширина валу на рівні верхньої позначки укосу з напільного боку бл. 5–7 м. В'їзд розташований у центральній частині валу.

Вали і рови № 2 і № 3. Другу лінію оборони городища утворюють розміщені між другим і третім майданчиками два дугоподібні спарені вали з ровами. Їх довжина відповідно – близько 185 і 175 м, ширина першого валу – 5–6 м, другого – 6–7 м. Відстань між гребенями валів 17 м. Глибина другого рову на рівні висотної позначки горизонтальної поверхні першого майданчика – 4–5 м, глибина і ширина другого рову на рівні висотної позначки напільного укосу – 2 і 4 м. Система в'їзних воріт в обох валах розташована ближче до північного краю й знаходиться на одній осі.

Вал і рів № 4. Розташований з напільної сторони городища і з боку тальвегу, має увігнуто-опуклу форму. На краю пологого південного схи-

¹⁷ Див. іл. на с. 7.

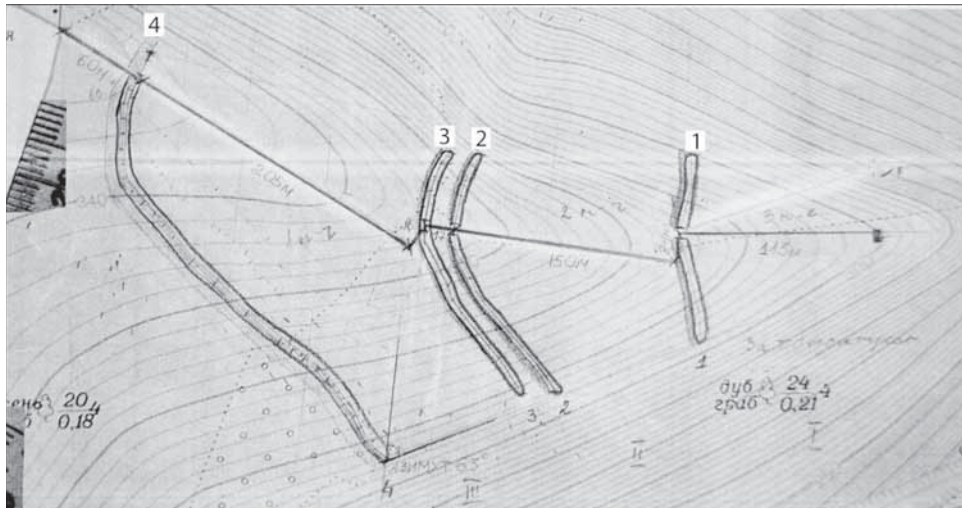


Схема плану основних укріплень городища Чернелиця IV за обмірами 2012 р.
Масштаб оригіналу М 1:5000. Креслення Х. Василів

ду вал разом з ровом змінює напрямок на південний схід. Його довжина – 345 м, ширина – 12 м, середня висота від дна рову – 8 м. В'їзд, через який проходить давня дорога, розташований у північному кінці валу. За обстеженням 2013 р. вал розірваний двома в'їздами.

За **формально-типологічними ознаками** городище можна віднести до складного четвертого типу. Для нього характерний складний план оборонних укріплень, побудований як з урахуванням рельєфу, так і без нього, наявність декількох укріплених майданчиків, суміжних або суміщених, розташованих на сусідніх територіях зі своїми укріпленнями, об'єднаними загальним валом, ровом¹⁸.

Аналіз низки чинників дає змогу зробити припущення для визначення **типу** Чернелицького городища.

Згідно із сучасною соціально-історичною класифікацією, вирізняють общинні городища, племенні і міжплеменні городища, державні городища, феодальні і монастирські укріплені дворища, гради. Типологічно Чернелицьке городище не можна віднести до монастирських чи феодальних (боярських “красних дворів” або “вотчинних градусів”) через належність до прикордонної оборонної лінії, відсутність синхронних поселень-супутників, багаторядну систему оборони і значну площу. Такі ознаки притаманні **державним городищам**. Останні з'явилися з ініціативи князів як укріплені місця замешкання володарів або опорні пункти центральної влади на місцях. Інколи їх називають військовими через переважання мілітарної

¹⁸ Древняя Русь. Город. Замок. Село // Археология СССР: в 20 т. – Москва, 1985. – Т. 7 / За заг. ред. Б. А. Колчина. – С. 39–40; Возный И. П. Классификация городищ X–XIV вв. в междуречье Верхне-

го Сирета и Среднего Днестра по топографии и планировке оборонительных сооружений // Stratum plus. Культурная антропология. Археология. – Кишинев, 2010. – № 6. – С. 41–57.

функції над господарською. Вони поділялися на три підвиди: **княздвори** (княжі замки), **княжі фортеці** (дружинні табори-стани або укріплення-данниці) та **прикордонні сторожові (дозорні) пункти і форпости**. Власне з останніми гіпотетично пов'язуємо Чернелицьке городище. Це підтверджують умови його топографічного розташування, планувальна структура, оборонна система лінійних і автономних укріплень, місце і роль у системі синхронних поселень, що оточують городище.

За висновками Б. Тимощука, ця категорія оборонних об'єктів зазнавала різноманітної трансформації. Одні сторожові пункти перетворилися на гради, інші – феодальні дворища, малі – майже всі занепали через руйнування печенігами, половцями, хозарами¹⁹. Припускаємо, що давньоруська Чернелиця впродовж XII–XIII ст. виросла із дозорного пункту до сторожового форпосту.

Більшість державних приграничних форпостів виникли на основі територіальних общинних укріплень внаслідок розвитку суспільних відносин. Окремі дослідники називають їх сторожовими фортецями, а літописи – “заставами богатирськими”. Сторожові форпости вважалися державною (князівською) власністю, тому підпорядковувалися воєначальнику, якого призначав князь²⁰. Такі оборонні пункти закладали на водних рубежах князівств як військові об'єкти для охорони заплілля й торгових шляхів від нападу кочових племен – печенігів і половців. Їх особливості: 1) розташовувалися на високих, добре укріплених природою пагорбах у стратегічно важливих місцях; 2) укріплення склалися з кількох рядів валів та дерев'яних оборонних зрубів з клітьми господарського і житлового призначення; 3) внутрішнє подвір'я, як правило, не забудовували, а під житла використовували оборонні зруби; на території знаходилися спостережні вежі, які іноді пристосовували для оборони; великих жител не будували; 4) мали численні комори та ями для зберігання зерна й інших продуктів запасів, а також військового спорядження; 5) не супроводжувалися поселеннями-супутниками, оскільки їх гарнізони знаходилися на повному князівському утриманні. Чернелицьке городище відповідає більшості критеріїв прикордонних форпостів.

У 80-х роках X ст. проти печенігів збудовано систему сторожових фортець вздовж річок, що відгороджували Київ і прилеглу територію. Кочівники рідко наважувалися на рейди вглиб території, якщо в тилу залишалися незахоплені фортеці: адже їх гарнізони могли вдарити ззаду чи перерізати шлях до відступу в степ. Тому чим більше укріплених поселень було в регіоні, тим він вважався безпечнішим²¹. Князі вдосконалювали систему оборони, будуючи оборонні лінії сторожових фортець. На півдні і південному сході Київської держави форпости були об'єднані в утворену валами і річками протяжну оборонну лінію загальною довжиною близько 950 км, відому за літописами як Змієві вали. Вона складалася з трьох основних смуг: на Лівобережжі – по

¹⁹ Тимошук Б. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – Київ, 1982. – С. 5–12.

²⁰ Древняя Русь. – С. 44.

²¹ Крадин Н. П. Русское деревянное оборонное зодчество. – Москва, 1988. – С. 23.

Сулі, Удаю, Супою і Трубежі (26 форпостів); на Правобережжі – по Росі, Росаві і Стугні (13 форпостів); по Дніпру – від Києва до Росі (12 форпостів).

Існувала така оборонна лінія і вздовж берегів Дністра. У Дністровському каньйоні до неї необхідно відносити городища у Підвербцях, Корневі, Кунисівцях, Копачинцях, Чернелиці, Репужинцях, Колінках, Михальчому, Поточиці, Передіванні, Городниці. Однією з основних функцій сторожових твердинь була передача інформації між фортами світловою (вогняною) чи звуковою (дзвонами) сигналізацією. Тому такі пункти розташовувалися на підвищеннях. З веж-дзвонарень передавалися умовні сигнали про небезпеку чи потребу допомоги. З кожного сторожового пункту було видно два сусідніх, що давало змогу утримувати між ними постійний зв'язок. Ланцюгом повідомлень про небезпеку інформація швидко поширювалася через форпости до старшого града, звідки дружина з княздвору поспішала на допомогу сторожовим заставам. Свідченням існування комунікацій у вигляді трактів між сторожовими заставами є давній шлях вздовж Дністра, показаний на спеціальній карті Гійома де Боплана 1650 р.

Серед сторожових фортець існував розподіл військово-стратегічних функцій. Вони поділялися на: 1) військові бази (за фортифікаційною типологією – гради, місця зберігання зброї, запасів продуктів, де несли службу численні військові загони, проживали старші військові чини, знаходилися запаси зброї і продуктів); 2) сторожові форпости (за фортифікаційною типологією – городки, де несли службу невеликі постійні залоги дружинників); 3) дозорні пункти (за фортифікаційною типологією – вежі та острожки, в яких несла варту лише нечисленна сторожа).

Можна також зробити припущення, що городище Чернелиця ІV з приграничного форпосту в правобережній укріпленій лінії вздовж Дністра розвинулося в укріплений городок чи град, для якого характерні тридільна структура розпланування (дитинець, боярсько-дружинна частина і торгово-ремісничий посад), складний четвертий тип за формально-типологічними ознаками, цінні археологічні знахідки (коштовний скарб), а також розміри поселення. Розміри захищеної території є одним з найважливіших факторів при визначенні соціальної характеристики нелітописних поселень. Так, за дослідженнями Миколая Крадіна, площа малих градусів XI ст. сягала 3–4 га, стольних градусів – 40–50 га²². За класифікаціями і дослідженнями Павла Раппопорта і Валентина Седова, найпоширенішими (майже половина досліджених) серед давньоруських городищ були городища площею менше 0,3 га, близько 40% від 0,3 до 2,5²³. Чернелицьке городище займає територію близько 5 га. У той же час поки на городищі не віднайдено слідів автономно-вузлової системи оборони, обов'язкової частини граду – подолу та пригородних слобод (за Михаїлом Тихомировим), тому питання про його конкретну функцію залишається відкритим²⁴.

Підведемо основні підсумки:

²² Крадин Н. П. Русское деревянное оборонное зодчество. – Москва, 1988. – С. 23.

²³ Древняя Русь. – С. 40.

²⁴ Тихомиров М. Н. Древнерусские города. – Москва, 1956. – С. 232–252.

1. Умови топографічного розміщення городища Чернелиця ІV. Чернелицьке городище розташоване на високому мисі над Дністром, від півночі й сходу обмежене схилами Дністрового каньйону, а від півдня – пологим схилом яру, від заходу – рівниною.

2. Ступінь залежності розпланування оборонних укріплень від рельєфу місцевості. Розпланування оборонних укріплень повністю повторює конфігурацію мису, на якому розташоване городище. Вигоди рельєфу місцевості використано максимально. Стратегічно воно знаходиться у важкодоступному місці і з трьох найнебезпечніших сторін обмежене природними перешкодами.

3. Планувальні особливості городища. Городище розділене на три суміжні майданчики, укріплені спареними і розчленованими лініями валів і ровів з напільного західного боку. Два ряди оборонних ліній є окремими, один ряд – спарений, складається з двох рядів валів і ровів. Між розділеними оборонними лініями – три горизонтальні майданчики (міжвалля) різної площі. Перший і другий майданчик з півдня від яру об'єднані спільними подвійними і потрійними поперечними терасами із залишками валів, укріплених земляними ескарпами.

4. Чернелицьке городище належить до: 1) найпоширеніших городищ княжої доби, при спорудженні укріплень яких максимально використовувалися захисні властивості рельєфу місцевості; 2) мисових городищ, поширених на Середньому Подністров'ї; 3) городищ складного типу з суміжними майданчиками; 4) городищ трикутного плану, характерного для мисових городищ; 5) городищ з комбінованими лініями укріплень.

5. Відповідно до археологічної класифікації П. Раппопорта та І. Возного, за формально-типологічними ознаками (планувальна схема оборонних споруд у взаємозв'язку із захисними характеристиками місцевості, ступенем використання місцевих топографічних умов, розташуванням, формою і кількістю оборонних ліній) городище відносимо до складного четвертого типу.

6. За соціально-історичними ознаками Чернелицьке городище належить до державних городищ і є прикордонним форпостом правобережної укріпленої лінії вздовж Дністра, що підтверджують великі розміри, планувальна тридільна структура, складний четвертий тип за формально-типологічними ознаками, археологічні знахідки.

7. Для докладного фіксування планувальної структури території городища, існуючого стану оборонних укріплень, їхніх особливостей, вивчення топографії, забудови укріплених майданів, уточнення хронології необхідно виконати топографо-геодезичну зйомку (горизонтальну та вертикальну), провести археологічні дослідження та скласти інструментальний план городища для подальшого його аналізу.

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Ягелонський університет*